

PÎR-İ PEHLEVÂNÂN MAHMÛD-I PÎRYÂR-I VELÎ, HAYATI, MENKİBELERİ VE ESERLERİ*

PÎR OF THE WRESTLERS MAHMÛD-I PÎRYÂR-I VELÎ, HIS LIFE, LEGENDS AND WORKS

ALÎ RIZA MUKADDEM**

Öz

Evliya Çelebi meşhur *Seyahatnâme*'sinde güreşçi pehlivanlardan bahsederken pirlerinin "Hazret-i Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî" olduğunu zikreder, fakat "Hazret-i Hamza kemer-bestesi" olduğu bilgisi dışında hakkında pek bir bilgi vermez, hatta mezarının nerede olduğunu da zikretmek ister fakat muhtemelen bu bilgiye ulaşamadığından dolayı ilgili satırda yerini boş bırakır. Türkçe modern araştırmalarda da söz konusu şahsın hakkında derli toplu bir bilgi bulunmamakta, hatta zaman zaman yanlış bilgilerle de karşılaşmak mümkün, oysa hem tarihî-menkıbevî kaynaklarda hem Türkiye dışında yapılan araştırmalarda küçümsenmeyecek derecede bilgi mevcuttur. Bu makalede 13.-14. yüzyıllarda yaşamış ve hâlâ geleneksel güreş sporcularının piri ve müşidi olarak bilinen Pehlevan Mahmûd-ı Pîryâr-ı/Püryâ-yı Velî'nin hayatı, menkıbeleri ve eserleri ele alınmış ve bu konulardaki tartışmalar değerlendirilmiştir. Varılan sonuçlarda Pehlevan Mahmûd'un 13. yüzyılın ortalarında Harezm'in Hive şehrinde doğduğu ve 14. yüzyılın ilk çeyreğinde aynı şehirde vefat ettiği saptanmıştır. Ayrıca mezarının Azerbaycan'ın Hoy şehrinde bulunduğu dair iddiaların temelsiz olduğu ortaya konmuştur. Makalede keza Pehlevan Mahmûd'un adının ayrılmaz bir parçası olan ve hatta çoğu zaman adının yerine kullanılan "Pîryâr-ı/Püryâ-yı Velî" lakabı da ayrıntılı bir şekilde ve en eski kaynaklardan hareketle incelenmiş ve bu konudaki farklı görüşler ele alınmıştır. Kimi kaynaklar bu adın bir lakap olduğu tezi üzerinde dururken kimi kaynaklar da aslında bu adın Pehlevan Mahmûd'un babasının adı olduğu ve zamanla oğlu Mahmûd'un adı ve lakabı olarak kullanıldığı tezinde ısrarcı. Bu husus gizimini hâlâ korumakta!

Anahtar Kelimeler: Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî, Püryâ-yı Velî, Güreş Tekkeleri, Pehlivanlık, Melamilik, Tasavvuf, Fars Edebiyatı, Harezm.

Abstract

Evliya Çelebi, in the description of wrestlers in his famous *Seyahatname*, mentions that their master is "Hazrat-i Mahmûd-i Pîryâr-i Valî", although he fails to provide further details, mentioning only that he is "Hazrat-i Hamza's kamar-basteh." Even he wants to mention where her grave is, but probably he could not reach this information so leaves the place blank in the relevant line. There is a lack of significant information about this character in Turkish modern studies, even sometimes it is possible to find wrong information, however, there is much written about him both in historical and hagiographic sources and in studies conducted outside of Turkey. In the present article, the life, legendary sagas and works of Pahlavan Mahmûd-i Pîryâr-ı/Püryâ-yı Valî, who lived in the 13th-14th centuries and is still known as the master of traditional wrestling athletes, have discussed and the current discussion on these issues have evaluated. In the results, it was determined that Pahlavan Mahmûd was born in the Khiva of Khwârazm in the middle of the 13th century and died in the same city in the first quarter of the 14th century. In addition, it has been revealed that the claims that his grave was found in the city of Khoy in Azerbaijan are unfounded. In the article, the nickname "Pîryâr-ı/Püryâ-yı Valî", which is an integral part of the name of Pahlavan Mahmûd and is often used instead of his name, has been examined in detail and based on the oldest sources, and different views on this subject have been discussed. While some sources emphasize that this name is a nickname, some sources insist on the thesis that in reality this name was the name of Pahlavan Mahmûd's father and was used as the name and nickname of his son Mahmûd over time. This issue still remains a mystery!

Keywords: Mahmûd-i Pîryâr-i Velî, Püryâ-yı Velî, Wrestling Lodges, Wrestling, *Malamatiyya*, *Sufism*, Persian Literature, *Khwârazm*.

* Geliş Tarihi/Recieved: 06.07.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 02.10.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.104.008>.
** Dr., Ortaçağ Tarihi. E-mail: alirizamukaddem@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0365-5064>.

Giriş

Evlîya Çelebi (2013, C. 3-4, 158a-158b, 167a) *Seyahatnâme*'sinde, Osmanlı topraklarında kurulan ikinci güreşçiler tekkesi yani Edirne Seyyid Cemâleddin Sultan âsitânesinden bahsederken, adı geçen şahsın “Hazret-i Pîr Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî (حضرت پیر محمود پیریاری ولی) fukarâsı”ndan olduğunu, tekkenin fetihten sonra Gazi Hüdavendigar (Sultan I. Murad Han) tarafından İslam askeri canlansın ve renklensin diye “gürbüz ü tüvânâ ve zorâver ü dilâver [ü] server-i hünerver fetâ erler” için yaptırıldığını, tekkede yazın ve kışın yüz çift güreşçi dervişin hazır bulunup Pîryâr-ı Velî töresi (آیین پیریاری ولی) üzere idman ettiğini yazarak şu bilgileri de verir: “Hâlâ bunda olan Rûmeli dilâverleri cem’ olup haftada bir kerre rûz-ı cum’ada cem’ olup yetmiş seksen çift yağa müstağrak olmuş selefîn sâhib-kırânları gibi Rüstem-akrân şecî’ ü tüvânâ pehlevânân birbirleriyle musâfaha edüp dest-bûsdan sonra kepiş-misâl baş dokuşup gülbâng-ı Muhammedî çekilüp meydân-ı muhabbetde küştegîrlük etdiklerinde âdem vâlih [ü] hayrân ve dem-beste-i sergerdân olur. Hakkâ ki pîr-perverleri olan Hazret-i Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî’nün (حضرت محمود پیریاری ولی) rûh-ı şerîfîn yâd edüp cümle guzât-ı müslimîni râh-ı gazâyâ tergîb ederler”.

Evlîya Çelebi (2013, C. 1, 71b) ayrıca Sultan IV. Murad’ın Çemensoffa adlı bir vadide güreş yaptığını, güreş öncesi kendisinin güreşçiler duasını (duâ-i küşte-gîrân) şu şekilde okuduğunu kaydeder: “Allâh Allâh hâce-i azîm seyyid-i kâ’inât ve mefhar-i mevcûdât ber kemâl-i cemâl Muhammed Mustafâ râ salavât. Engürü’de er yadır, Rûm’da Muhammed Buhârî Sarı Saltık tan geyer ve tummân çeker. Pîrimiz Hazret-i Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî (حضرت محمود پیریاری ولی) aşkına dest-ber-dest kafâ-ber-kafâ sine-ber-sine. Muhabbet-i Alî, şîr-i Yezdân Velî aşkına Allâh onara” ve şu bilgileri de ekler: “Saâdetlü Pâdişâh evren-misâl apul apul meydân-ı muhabbete gelüp, Melek Ahmed Ağa ile yâ Deli Hüseyin Paşa ile hasmâne bade’l-musâfaha kânûn-ı pehlevânân üzre birbirlerine üç kelle pîryârî (پیریاری) urup, el dutuşup, öpüşüp görüşüp birbirlerine ejdehâ-vâr sarılırlar idi”. Yine orada Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî’yi Hz. Muhammed’in kemer-bestesini ve pehlivanların serçeşmesi olarak nitelendirerek şöyle der: “Şeâir-i İslâm olup mehâbet [ü] salâbet olsun için pehlevânlar i’tibâr edüp cümleye Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî’yi kemer-beste edüp serçeşme-i pehlevân etdikde bâlâda tahrîr olunan lu’bedebâzlıklardan kırk fen ve yetmiş bend ve yüz kırk hevâ oyunlardır kim zorâver [u] dilâver [u] server hünerverler iktizâ mahallinde bu fûnûnlardan fenlenüp gazâda düşmandan intikâm alınur” (Evlîya Çelebi, 2013, C. 1, 72a).

Evlîya Çelebi (2013, C. 1, 190a), İstanbul’un güreşçi pehlivanlarından (Esnâf-ı pehlevânân-ı küşte-gîrân) bahsederken de, “Bunların pîri Hazret-i Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî’dir (حضرت محمود پیریاری ولی) Hazret-i Hamza kemer-bestesidir. Kabri (-----) dir” yazarak söz konusu pehlivanın mezarının nerede olduğunu bilmek istediğini fakat bulamadığını da bize aktarır. Peki, 17. yüzyıl Osmanlısında pehlivanların saygı duyduğu bu şahıs kimdir? Makalede bu sorunun yanıtını bulmaya çalışacağız. Pehlivanlık alanında yapılan araştırmalarda Pehlivan Mahmûd’un pek tanınmaması yüzünden örneğin Özbay Güven (1999, 78-79) söz konusu şahsın Hz. Muhammed Peygamber (s.v.) olduğunu sanmıştır ki elbette yanlıştır!

1. Kaynaklar ve Araştırmalar

Pehlivan Mahmûd hakkında her ne kadar yaşadığı dönemin kaynakları sessiz kalsa da, ölümünden yaklaşık 60 yıl sonra yazılmaya başlayan ve çoğu menkıbe ve

şuara tezkiresi olan eserler, hakkında bilgi vermişlerdir. Burada söz konusu kaynakları kronolojik sıralamayla zikretmeye ve Pehlevan Mahmûd konusunda içerdikleri bilgiler hakkında genel bir bilgi vermeye çalışacağız.

Yapılan araştırmalara göre Pehlevan Mahmûd'dan bahseden ilk eser Nûreddin Cafer-i Bedahşî'nin *Hulâsetü'l-menâkıb* adlı eseridir. Bedahşî söz konusu eseri 787/1385 yılında hocası ve şeyhi Seyyid Ali Hemedânî'nin (ö. 786/1385) hayatı ve menkıbeleri hakkında kaleme almış, yer yer önemli tasavvufî konulara da değinmiştir. Bedahşî (1995, 73) eserinde melâmilikten bahsederken Pehlevan Mahmûd'un da zaman zaman harâbâta (meyhaneye) uğradığını yazmıştır.

Kronolojik olarak Pehlevan Mahmûd'dan bahseden ikinci eser, Salâh b. Mübârek-i Buhârî'nin *Enisü'l-tâlibîn ve Uddetü's-sâlikîn* adlı eseridir. Nakşibendiyye'nin kurucusu Bahâeddin Muhammed Nakşibend'in (ö. 791/1389) hayatı, düşünceleri ve menkıbeleri hakkında, şeyhin vefatından sonra kaleme alınan bu eserde Pehlevan Mahmûd'un kendisinden doğrudan bahsedilmese de üç yerde ona mensup dervişlerin adı geçmekte (bk. Buhârî, 1371, 190, 206, 217). Buradaki kayıtlardan eserin yazıldığı sırada Pehlevan'ın hayatta olmadığı, lakabının yazılış tarzı ve kendisinden sonra ona mensup bir zümrenin varlığını öğreniyoruz.

Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) 883/1478 yılında Ali Şîr Nevâyî'nin (ö. 906/1501) isteği üzerine yazdığı *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds* adlı sufi tabakat kitabında, Zâhireddin Halvetî'yi (ö. 800/1397-98) anlatırken onun Şeyh Seyfeddin Halvetî'nin (ö. 783/1381) müridi olduğunu, Şeyh Seyfeddin'in ise Şeyh Muhammed Halvetî'nin müridi olduğunu zikrettikten sonra Pehlevan Mahmûd'un Şeyh Muhammed ile çağdaş olup sohbet ettiğini kaydetmiştir (bk. Câmî, 1390, 504).

Emir Ali Şîr Nevâyî, *Nefehâtü'l-üns*'ü 901/1495 yılında ilavelerle Çağatay Türkçesine çevirdiği ve *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve* adını verdiği eserinde Pehlevan Mahmûd hakkında önceki eserlere kıyasla daha ayrıntılı bilgi vererek doğum ve ölüm yeri, lakabının anlamı ve ilerleyen yıllarda adının hep onunla anılacağı meşhur hikâyenin bir versiyonunu aktarmıştır (bk. Nevâyî, Tebriz yazması, 1359; 1979, 275-276; 2021, 304-305).

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (ö. 910/1504-1505), yazılış tarihi net olarak bilinmeyen *Fütüvvetnâme-i Sultânî* adlı eserinde güreşçiler zümresini anlatırken Pehlevan Mahmûd'un özellikle pehlivanlık geleneği içerisindeki konumu hakkında oldukça değerli ve ilginç bilgiler vermiştir (bk. Vâiz-i Kâşifi, 1350, 307, 311).

908-909/1502-1503 yılları arasında yazıldığı düşünülen ve farklı kaynaklarda yazarının Sultan Hüseyin Baykara (ö. 911/1506) veyahut Kemâleddin Hüseyin Gâzürgâhî (Fenâyî) olduğu söylenen *Mecâlisü'l-uşşâk* adlı eserin 38. meclisinde Pehlevan Mahmûd hakkında belki de en ayrıntılı bilgiler verilmiş, bir sonraki eserlere de kaynaklık edecek şekilde vefat tarihi zikredilmiştir (bk. Baykara, 1876, 138-141; eser hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Yeylaki, 1399, 41-57).

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin oğlu olan Fahreddin Ali Safi (ö. 939/1532) Nakşibendî şeyhlerinin biyografisine dair 909/1503 yılında yazdığı *Reşehât-ı Aynü'l-hayât* adlı eserinde Pehlevan Mahmûd'a ait bir rubai ve bir tek beyit zikretmiştir (bk. Vâiz-i Kâşifi, 2536, C. 2, 505, 613). Ayrıca 939/1532 yılında telif ettiği *Letâ'ifu'l-tavâif* adlı eserinde de Pehlevan Mahmûd'un ölüm anını anlatan bir menkıbe zikrederek bir kıtasını da aktarmıştır (Fahreddin Ali Safi, 1352, 274).

Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis, 964/1557 yılında telifini tamamladığı *Mirâtü'l-memâlik* adlı seyahatnâmesinde, Şevval 963/Ağustos 1556 tarihinde Harezmi/Hive'de "Pehlevân Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî"nin mezarını ziyaret ettiğini yazmıştır (bk. Seydi Reis, 1313, 71).

Emin Ahmed-i Râzî 1002/1594 tarihinde Hindistan'da bitirdiği *Heft İklîm* adlı tezkiresinde Harezmi'de yetişen büyük şahsiyetlerden bahsederken Pehlevan Mahmûd hakkında da bilgi vermiş, *Mecâlisü'l-uşşâk*'taki bilgileri özetlediğinin altını çizerek şiirlerinden birkaç beyit de aktarmıştır (bk. Râzî, 1378, C. 3, 1506-1507).

Babürlü hükümdar Cihangir Şah'ın (ö. 1037/1627) döneminde Hindistan'da yazılan *Arâfâtü'l-âşîkîn ve Arasâtü'l-ârifîn* adlı şairler tezkiresinde de (telif yılı: 1024/1615) Pehlevan Mahmûd hakkında, özellikle şiirleri konusunda oldukça faydalı bilgiler bulunmaktadır (bk. Evhadî-i Belyânî, 1389, C. 6, 3753-3760)

Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) bibliyografik eseri olan *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*'da da (telif: 1043-1063/1633-1653) *Kenzü'l-hakâik* kitabı münasebetiyle Pehlevan Mahmûd hakkında kısa ve öz bilgiler verilmiştir (bk. Kâtib Çelebi, 1941-1943, C. 2, 1514)

Bindraben Das Hoşgû adlı Hindistanlı bir müellifin 1147/1734 yılında bitirdiği *Sefîne-i Hoşgû* adlı şairler tezkiresinde de Pehlevan Mahmûd hakkında bir önceki kaynaklardan pek farklı olmayan bilgiler mevcuttur (bk. Hoşgû, 1389, 633-634).

Ali Kulu Vâlih-i Dağîstânî'nin 1161/1748 yılında yine Hindistan'da kaleme aldığı şüara tezkiresi olan *Riyâzu'ş-şuarâ* adlı eserinde de Pehlevan Mahmûd hakkında bilgiler mevcuttur (bk. Vâlih-i Dağîstânî, 1384, 1785-1786).

Rahm Ali Han-i İmân'ın 1190/1776 civarlarında kaleme aldığı *Müntahabü'l-letâif* isimli şairler tezkiresinde de Pehlevan Mahmûd hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır (bk. İmân, 1386, 579).

Lütfali Beg Azer-i Beydili (Bigdili)'nin 1193/1779 yılında yazdığı *Ateşkede-i Azer* adlı meşhur şüara tezkiresinde de Pehlevan Mahmûd hakkında kısa bilgiler ve rubailerinden örnekler mevcuttur (bk. Azer-i Beydili, 1378, 286-287).

Muhammed Hasan Zunûzî-i Hoyî'nin 1216/1801 tarihinde telifini bitirdiği *Riyâzu'l-cenne* isimli hacimli eserinin beşinci ravzasında Pehlevan Mahmûd hakkında bilgi verilmiştir. Eserin söz konusu ravzası hala yayınlanmamış olduğundan dolayı söz konusu bilgileri Sadrayî'nin (1394, 10-11) makalesinden aldık.

Kaçar döneminin ünlü devlet adamı Rıza Kulu Han Hidâyet, 1260/1844 yılında sufi şairler hakkında yazdığı *Riyâzu'l-ârifîn* isimli eserinde Pehlevan Mahmûd'a değinmiş, özellikle onun lakabı üzerinde tartışmıştır (bk. Hidâyet, 1385, 239). Hidâyet 8 yıl sonra Harezmi'ye elçi olarak gittiğinde *Sefâretnâme-i Harezmi* adlı bir seyahatname kaleme almış, orada da uzunca Pehlevan Mahmûd hakkında bilgi vermiş, şiirlerinden örnekler getirmiştir (bk. Hidâyet, 1356, 90-93).

Modern dönem araştırmalarına gelince, bu konuda birkaç kitap ve makalenin yayımlandığını zikretmeliyiz. Bazı araştırmacılar da tasavvuf alanında yazdıkları kitaplarda konuyu ele almışlardır. Hamid Hamid (1353) pek de başarılı sayılmayacak kitabında Pehlevan Mahmûd'un hayatını ele almış, *Kenzü'l-hakâik*'in bir kısmını da yayınlamıştır. T. Celalov (1979) ise Pehlevan Mahmûd'un rubailerini Özbek Türkçesi tercümesiyle birlikte yayınlamıştır. Said Nefisi (1343, 143-144), *Serçeşme-i Tasavvuf*

der İran adlı eserinde Pehlevan Mahmûd'un lakabının anlamı hakkında yeni bir görüş ortaya koymuş, Abdülhüseyin Zerrinkub (1386, 352-355) ise *Cüstücû der Tasavvuf-i İran* kitabında Pehlevan'ın hayatına değinmiştir. Hüseyin Pertev Beyzai (1337) *Târih-i Verziş-i Bâstânî-i İran (Zorhâne)* adlı kitabında Pûryâ-yı Velî Efsanesi adını verdiği eski bir tomari neşretmiş, Gulam Rıza İnsafpur (1386, 64-76, 84-88) da yayınladığı kitapta Pehlevan Mahmûd'u ele alarak söz konusu tomari tekrar neşretmiştir. Ayrıca Pehlevan Mahmûd hakkında şu iki ansiklopedik madde de yazılmıştır: Pervane Urucniya (1379, 789-791) ve Hasan Lâşey' (1383, 743-744). Keza Ferzad Mürevvici (1394, 111-131), Muhammed Rıza Muhammed Kuluzad (1394, 197-218), Rahman Berdi Kadarov (1376, 150-159), Muctaba Keremi (1385, 29-46) ve Dick H. Luijendijk (2016, 1-15) bu konuda akademik mahiyetli makaleler yayınlamışlardır.

2. Hayat Hikâyesi

2.1. Adı ile İlgili Tartışmalar

Pehlevan Mahmûd hakkında bildiklerimizin asıl kaynağını menakıp türünden bilgiler oluşturmakta ve ne yazık ki bunlar hem sınırlı hem de karmaşık ve bazen çelişkilerle doludur. Elimizde net tarihi belgeler olmadığı yüzünden lakabı ve mahlası, doğum ve ölüm yeri, doğum ve ölüm tarihi, ailesi ve hatta eserleri hakkında kesin bilgiye sahip değiliz, dolayısıyla aşağıdaki satırlarda zikredilen bilgilerde kesinlik payı olmayıp, söz konusu bilgiler gelecekte bulunacak daha güvenilir belgeler ışığında değişebilir.

Pehlevan Mahmûd hakkında belki de en net ve kesin olarak sahip olduğumuz bilgi, onun adıdır. Bugün Orta Asya halkı özellikle Hive halkı arasında Mahmud Ata, Pehlivan Ata, Usmamut Ata (Usta Mahmud Ata?), Hazret Pehlivan, Pehlivan Baba ve Pehlivan Pir olarak anılan şahsın (Kadarov, 1376, 157) adı yukarıda kronolojik olarak sıraladığımız tüm kaynaklarda "Mahmûd" olarak geçmekte, adının başına da "pehlevan" lakabı eklenmektedir. Fakat isminin ikinci kısmı eski zamanlardan beri hep tartışma konusu olmuştur.

Pehlevan Mahmûd'un adı, adının geçtiği en eski kaynak olan *Hulâsetü'l-menâkib*'de (Bedahşî, 1995, 73) "Hidmet-i Pehlevân Mahmûd-ı Pûryâ" (خدمت پهلوان محمود پوریا) şeklinde yazılmış, fakat en eski ikinci kaynak olan *Enîsü't-tâlibîn ve Uddetü's-sâlikîn*'de (Buhârî, 1371, 190, 206) "Pehlevan Mahmûd-ı بکیار" olarak zikredilmiştir. 15. yy'ın sonlarında ise Abdurrahman Câmî (1390, 504), söz konusu adı "Pehlevan Mahmûd-ı بکیار" şeklinde yazmıştır. 18 yıl sonra Câmî'nin eserini ilavelerle Türkçeye çeviren Emîr Ali Şîr Nevâyî ise Pehlevan Mahmûd'un hayat hikâyesini de kitabına eklemiştir ve özellikle adının ikinci kısmını tartışmıştır:

"Pehlevan Mahmûd-ı Pekke-Yâr kuddise sırruhu Hivek'dindir ve lakabı meşhûr Pûryâr'gadur ve ba'zı Pekke-Yâr (پکه یار) dipdürler, ammâ Hiveklik kişidin tahkik ve tashîh kılıldı Pekke-Yâr'ga karâr taptı, ya'ni barçaga Yâr-Pekke, Yâr kassâbning oğlıdur" (Nevâyî, Tebriz yazması, 1359; 1996, 275; Büyük ihtimal 16. yy'ın ilk çeyreğinde yazılan Tebriz yazmasında lakabın geçtiği ilk yerde "بکیار" yazmaktadır. Ayrıca son cümledeki virgüller bize ait olup yazmada yoktur, dolayısıyla cümleyi şu şekilde de okumamız mümkün: Pekke-Yâr'ga karâr taptı, ya'ni barçaga Yâr, Pekke-Yâr kassâbning oğlıdur).

Türkiye Türkçesi: "Pehlevan Mahmûd-ı Pekke-Yâr kuddise sırruhu Hive'dendir ve lakabı meşhur Pûryâr'dır ve bazı Pekke-Yâr der, ama Hiveli bir kişiden tahkik

ve tashih edildi, Pekke-Yâr'a karar kılındı, yani tam olarak Yâr-Pekke, Yâr kasabın oğludur/ yani tam olarak Yâr, Pekke-Yâr kasabın oğludur" (Aynca bk. Nevâî, 2021, 304).

Nevâî'nin verdiği bilgilerden Pehlevan Mahmûd'un ölümünden yaklaşık iki yüz yıl sonra (ölüm tarihi için bk. makalenin devamına), adının tartışma ve ihtilaf konusu olduğu anlaşılmaktadır. Nevâî'nin söylediklerinden anlaşılan şu ki o, Pehlevan Mahmûd'un babasının adının "Yâr" olduğu kanaatine varmıştı. "Yâr kasabın oğludur" dediğinden hareketle "pekke"nin anlamının kasap olduğunu düşünebiliriz, fakat sözlüklerde böylesine bir kelime bulamadık. Öte yandan "Pûryâr" kelimesindeki "pûr" Farsçada "erkek evlat, oğul" anlamındadır, "Pûr-ı Yâr" ise Yâr'ın oğlu demek oluyor, bu da "pekke"nin Farsçadaki "beççe" (evlat, çocuk) ile aynı olduğunu, Pekke-Yâr'ın ise Yâr'ın çocuğu anlamına geldiğini düşündürüyor. Buradan hareketle Nevâî'ye göre "Mahmûd-ı Pûryâr/Pekkeyâr" bileşiminin bir "bünüvvet" tamamlaması olduğunu da söylememiz lazım, yani Pûryâroğlu Mahmûd/Mahmûd b. Pûryâr! Dolayısıyla Nevâî'ye göre Pûryâr/Pekkeyâr bir lakap değil kişinin babasının adıdır.

Aynı yıllarda Vâiz-i Kâşîfi (1350, 307, 311) söz konusu kelimeyi "Pûkyâr" (پوکیار) şeklinde kaydetmiştir. Oğlu Fahreddin Ali Safi ise birkaç yıl sonra aynı adı/lakabı Pûryâr/Pûryâr (پوریار / پوریار), Pûrbâ (پوربا) (2536, C. 2, 505, 613) ve Pûrbâ-yı Velî (پوریای ولی) (1352, 274) olarak kaydetmiştir. Sadrayi (1394, 20) incelediği *Letâ'ifü't-tavâif*'in iki yazmasında söz konusu kelimenin "Pûryâ" (پوریا) şeklinde geçtiğini fakat Gülçin Maâni'nin neşrinde "Pûrbâ-yı Velî" olarak zikredildiğinin de altını çizmiştir.

Nevâî'den sonra Pehlevan Mahmûd'un adını tartışan ve anlamının arayışında olan ikinci kişi, aynı yıllarda yaşayan *Mecâlisü'l-uşşâk*'in yazarıdır. Yazar "Pehlevan Mahmûd-ı Pûryâr" başlığı altında Pehlevan Mahmûd'un hikâyesini anlatmış, makalenin devamında değineceğimiz meşhur Hint seferi hikâyesini anlattıktan sonra Pehlevan Mahmûd'un evliya zümresine girdiğini, ricâlü'l-gaybdan olduğunu ve o günden itibaren kendisine "Bûryâr" (بوریار) (Pûryâr?) dendiğini yazmıştır, fakat şunu da eklemiştir: "Bazıları Bûkyâr (بوکیار) demişler, oranın (Hint'in) dilinde Bûkyâr, seçkin pehlivana (پهلوان سرآمد) derler" (Baykara, 1786, 140). Görüldüğü gibi *Mecâlisü'l-uşşâk*'in yazarı Nevâî'nin aksine söz konusu kelimeyi Pehlevan Mahmûd'un babasının adı değil, Pehlevan Mahmûd'un lakabı olarak değerlendirmiştir.

Fakat ilginç husus şu ki yaklaşık elli yıl sonra bir Osmanlı seyyah, öncekilerden farklı bir versiyon zikretmiştir: "Pehlevân Mahmûd-ı Pîryâr-ı Velî" (پهلوان محمود) (Seydi Reis, 1313, 71), ve daha ilginç şu ki Pehlevan Mahmûd, Osmanlı topraklarında genelde bu şekilde anılmış (bk. Evliya Çelebi, 2013, C. 1, 190a), hatta "Pîryâr" özel ad olarak kişilere de verilmiştir, örneğin 1572 tarihli Adana Mufassal Tahrir Defteri'ndeki kayıtlara göre bir kişinin adı "Pîryâr" imiş (bk. Kurt, 1991, 237). "Velî" lakabının da artık adının bir parçası olduğu Seydi Reis'in kayıtlarında görülmektedir.

Emin Ahmed-i Râzî (1378, C. 3, 1506) Pehlevan Mahmûd'u "Pûryâ" (پوریا) lakabı ile anmış, fakat yaklaşık yirmi yıl sonra yine de Hindistan'da telif edilen *Arâfâtü'l-âşîkîn* (1389, C. 6, 3753) kendisinden "Pehlevan Mahmûd b. Pûryâ-yı Velî" (پهلوان محمود بن پوریای ولی) diye bahsederek hem ilk kez net bir şekilde Pûryâ'nın Pehlevan Mahmûd'un babasının adı olduğunu zikretmiş, hem de tıpkı Seydi Reis gibi adına "Velî" lakabını eklemiştir.

Arâfâtü'l-âşîkîn'in telifinden 30-40 yıl sonra Kâtib Çelebi (1941-1943, C. 2, 1514), Arapça yazdığı eserinde sadece "Behlevan Mahmûd el-Harezmi" ibaresi

kullanırken, ilk kez söz konusu şahsın mahlasının “Kattâlî” (قتالی) olduğunu zikretmiştir! Sadrayî (1394, 10) bu mahlasın Pehlevan Mahmûd’a ait olmadığını, bu yanlışın kaynağının ise *Mecâlisü’l-uşşâk*’ta Pehlevan Mahmûd’un hikâyesi anlatılırken zikredilen Fenâyî mahlaslı bir gazel olduğunu, *Mecâlisü’l-uşşâk* yazarına ait olan bu mahlasın zamanla Kattâlî diye okunduğunu iddia etmiştir ki doğru bir tespit gibi gözükmektedir.

18. yüzyıla ait kaynaklarda da aynı karışıklık ve ihtilaf devam etmekte, *Sefîne-i Hoşgû*’da “Pehlevan Mahmûd-ı Pûryâ” (Hoşgû, 1389, 633), *Riyâzu’ş-şuarâ*’da (Vâlih-i Dağîstânî, 1384, 1785) ve *Müntahabü’l-letâif*’te (Îmân, 1386, 579) “Pehlevan Mahmûd b. Pûryâ-yı Velî” ve *Ateşkede-i Azer*’de “Kattâlî: Pehlevan Mahmûd meşhûr bi Pûryâ-yı Velî” (Azeri-i Beydili, 1378, 286) ibareleri görülmektedir. 19. yüzyılın ilk yılında yazılan *Riyâzu’l-cenne*’de ise ilginç ve önemli bir mesele yaşanmış, o da Pehlevan Mahmûd’un lakabı veyahut babasının adı olan kelimenin şairi anlatan maddenin başlığı olarak zikredilmesidir: “Pûryâ-yı Velî-i Hivekî, ismi Pehlevan Mahmûd, Pûryâ-yı Velî diye şöhret bulmuş, güya Fenâyî mahlasını kullanırmıştır...” (bk. Sadrayî, 1394, 10).

En son olarak da Rıza Kulu Han Hidâyet (1385, 239) Kattâlî-i Harezmi’den bahsederken bu meseleyi tartışmış: “İsmi Pehlevan Mahmûd’dur, Pûryâ-yı Velî diye meşhurdur. Bazıları onu Pûryâ-yı Velî’nin oğlu bilmiş, bazıları da bu lakabın kendisine ait olduğunu düşünmüş, bu sonuncusu daha sahihtir”. Fakat ilginçtir ki Hidâyet (1356, 90) sekiz yıl sonra yazdığı *Sefâretnâme-i Harezm* adlı bir seyahatnamesinde “Kattâlî” mahlaslı “Pehlevan Mahmûd-ı Harezmi”yi “Pûrbây-yı Velî”nin oğlu olarak takdim etmiştir.

Said Nefisi (1343, 144) de bu son şekli esas alarak onu Pehlevan Mahmûd’un lakabı olarak kabul etmiş ve kelimenin anlamı hakkında şu görüşü ortaya koymuştur: “Kelimenin aslı Pûrbây olmalı, bay ise önder ve komutan anlamına gelen Türkçe bey kelimesinin başka bir şeklidir.”

Görüldüğü gibi Pehlevan Mahmûd’un adının ikinci kısmı vefatından yaklaşık 50 yıl sonra yazılmaya başlayan bütün kaynaklarda ihtilaf konusu olmuştur. Hakikaten de bu konuda kesin bir kanaate varmak çok zordur, ancak şu mesele net ve açıktır ki son zamanlarda iddia edildiği gibi (bk. makalenin devamına) karşımızda iki pehlivan/kahraman yoktur. Pûryâr/Pûrbay/Pûryâ adını taşıyan kişi Pehlevan Mahmûd’un babası olsa bile, tarihte ve kaynaklarda meşhur olan kişi Pehlevan Mahmûd’un kendisidir!

2.2. Doğum Yeri ve Tarihi

Pehlevan Mahmûd’un doğduğu bölge ve şehir hakkında tüm eski kaynaklar hemfikirler diyebiliriz, Nevâyî (2021, 304) Hiveli olduğunu, *Mecâlisü’l-uşşâk* (Baykara, 1876, 138) yazarı Harezmi’de yaşadığını, Evhadî-i Belyânî (1389, C. 6, 3753) doğduğu şehrin Urgenç olduğunu, Kâtib Çelebi (1941-1943, C. 2, 1514) ve Hoşgû (1389, 633) Harezmi olduğunu, Vâlih-i Dağîstânî (1384, 1786) hem kendisinin, hem de babası olduğuna inandığı Pûryâ-yı Velî’nin Urgenç’ten olduğunu, Rahm Ali Han-i Îmân (1386, 579) da Harezmi’nin dârü’s-saltanası olan Urgenç’te doğduğunu ve nihayet Hidâyet (1356, 90) de Harezmi olduğunu zikretmişlerdir. Hive bugün Özbekistan’ın tarihî Harezmi bölgesinde bulunan Urgenç şehrine bağlı bir ilçedir. Pehlevan Mahmûd’un Harezmi’nin dışında doğduğunu söyleyen tek önemli kaynak, Kaçar döneminde yazılmış bir pehlivanlık-meddahlık tomari/efsanesidir ki içeriğine istinaden herhangi bir güvenilir tarihî yönü yoktur. Söz konusu metinde

Pehlevan Mahmûd'un "Hoy Sermas"tan (خوی سرماس) olduğu kaydedilmiştir. Bu bilgi diğer kaynaklarca desteklenmediği gibi kaynağın bizzat zayıf olması hasebiyle de pek dikkate alınacak bir husus değildir (bk. İnsafpur, 1386, 65; makalenin devamına).

Pehlevan Mahmûd'un doğum tarihi de ne yazık ki kaynaklarda geçmemektedir fakat artık kendisine ait olduğuna kesin gözle bakılan ve 703/1303-4 yılında yazıldığı bilinen *Kenzü'l-hakâik*'teki şu beyitten hareketle:

“Çi hufti ömr ber pencâh âmed
kûnûn bîdâr şov, ger gâh âmed”

(Ne uyuyorsun, yaşın elliye dayandı / şimdi uyan, eğer zamanı geldiyse!), 653/1255 yılında doğduğu düşünülebilir (bk. Keremi, 1385, 45).

2.3. Hayatının Dönüm Noktası

Pehlevan Mahmûd'un güreşle iştigal ettiğini ve daha sonra tasavvufa eğildiğini Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-mahabbe*'sinden (2021, 304) öğrenmekteyiz. Hayatının en önemli dönüm noktası sayılabilecek bu olayı ilk kez Nevâyî ve daha sonra *Mecâlisü'l-uşşâk* ve Hidayât, menkıbevî bir hikâye şeklinde ve azıcık farklılıklarla anlatmışlardır. Nevâyî'ye göre (Tebriz yazması, 1359-60; 1979, 275-276; 2021, 304-305), Hindistan padişahı tarafından kuyumcu bir genç Harezmi'ye gelir ve Pehlevan Mahmûd'u memleketlerine davet eder. İlk başta gitmek istemeyen Mahmûd, daha sonra gaipten gelen işaret üzere Hindistan'a doğru hareket eder. Meğer Hint padişahının bir güreşçisi varmış ve Pehlevan'ı onunla güreştirmek istiyormuş! Pehlevan Mahmûd müsabakanın yapılacağı günün gecesi dua etmek için mezarlığa gider, fakat ilginç bir sahneyle karşılaşır. Yarın kendisiyle güreşeceği pehlivanın annesini “Allah'ım yarın oğlumu utandırma!” diye Allah'a dua ederken büyük bir mezarın içinde görür ve yenilmeye karar verir. Müsabaka günü yenilen Pehlevan Mahmûd, yere düşüp sırtı yerle temas ettiği an, gözünün önünden perdeler kalkar ve o melekût âlemini görmeye başlar. Yenilmesine rağmen Hindistan padişahı kendisine hürmette kusur etmez, ava çıktıkları bir gün padişah tam da uçuruma yuvarlanmak üzereyken Pehlevan Mahmûd onu ve atını çekip kurtarır. Padişahın hayretler içinde sorduğu “bunca güç ile o güreşçiye nasıl yenildin” sorusuna şu rubaiyle yanıt verir:

“Ger ber ser-i nefsi hod emîrî, merdî
ver ber diğeri nükte negîrî, merdî”

*Merdî nebüved fîdâde râ pây zeden
ger dest-i fîdâdeî bigîrî, merdî”*

(Eğer nefsinde hâkim olursan, mertsin / eğer başkasının noksanını ayıbını araştırmazsan, mertsin // Düşen birisini tekmelemek mertlik yığıtlık değildir / eğer düşen birinin elinden tutarsan, mertsin) ve memleketi Harezmi'ye döner!

Mecâlisü'l-uşşâk ise söz konusu menkıbeyi iki farklı şekilde anlatmıştır. Hikâyelerin biri hemen hemen Nevâyî'nin anlattığı ile aynıdır, sadece burada Hindistan'daki şehrin adı da zikredilmiş: Cûne (جونه). İkinci hikâyede ise güreşçi bir genç Pehlevan Mahmûd'u ziyaret etmek niyetiyle Harezmi'ye gelir, Harezmi hükümdarı Perşembe, şehrin meydanında iki pehlivanın güreşmesini emreder. Müsabakanın yapılacağı günün gecesi Pehlevan Mahmûd, gencin evine gider ve annesinin namazda

oğlunun muzaffer olup Pehlevan Mahmûd'u yenmesi için dua ettiğini görür, bu yüzden yarın kâdir olmasına rağmen gence yenilir! (bk. Baykara, 1876, 138-140).

Yıllar sonra Hidâyet (1356, 90-91) menkıbenin bir az farklı versiyonunu zikretmiştir; burada olay Bengal bölgesinin bir şehirde gerçekleşir. Mezarlık olayı da yerini camiye verir: genç pehlivanın annesi helva pişirip camide halka dağıtır. Orada ibadetle meşgul olan Pehlevan Mahmûd, annenin “Oğlum bu bölgenin pehlivanıdır, eğer yenilirse maaşımız kesilecektir” sözleri üzerine müsabakada gence yenik düşer ve böylelikle “keş ü şühûd ve tevhîd” ehli olur. Dönüşte Pehlevan, öğrencilerinin ona olan itimatının sarsıldığını fark eder, onlarla güreşir ve hepsini yener! (Menkıbenin daha uzun ve nispeten yeni bir şekli için bk. Çakır, 2018, 16-60).

Görüldüğü gibi burada da İslam tasavvuf tarihinde örneklerine sık sık rastladığımız ruhî değişim ve dönüşümlerden birisiyle karşılaşmaktayız. Pehlevan Mahmûd da tıpkı İbrahim b. Edhem (ö. 161/778 [?]) ve Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) gibi maddi dünyada kendi alanında ünlü birisi iken manevi dünyaya adım atmış ve böylelikle adını kalıcı kılmıştır.

Nevâyî'nin (1979, 275) “yaşurun sülûk ve riyâzeti hem bar irmiş” (gizlice sülûk ve riyazeti de varmış) dediği ise onun melâmî-meşrep olduğuna işaret etmekte, nitekim Bedahşî (1995, 73) vefatından yaklaşık 60 yıl sonra tam da buna değinerek şöyle bir menkıbe anlatmıştır: Anlatılır ki Pehlevan Mahmûd-ı Pûryâ kuddise sırruhu zaman zaman harâbâta (meyhaneye) gider ve kadınlara bacağımızın üstünü açınız diye buyururdu; kadınlar bacaklarını çıplak hale getirdiklerinde bakar ve Allah'a hamt ederdi... Pehlevan hazretleri zaman zaman ağlardı, meyhanedekiler de ağlardı ve oradakilerin çoğu o gün hiç suç işlemezdi yarına kadar! Vâlih-i Dağıstânî (1384, 1785) de bu melamet meşrebini kastederek Pehlevan Mahmûd'un da babası Pûryâ-yı Velî gibi güreşçilik kisvesini giydiğini, bu işten amacının ise avamı ve serserileri hidayet etmek olduğunu zikretmiştir, zira onları doğru yolu hidayet etmenin en yararlı yolu onlar gibi olmaktır!

2.4. Vefatı

Pehlevan Mahmûd'un ölüm tarihi ve yeri konusunda kaynaklarda daha net bilgi mevcuttur. Emîr Ali Şîr Nevâyî (2021, 305) sadece mezarının Hive'de olduğunu söylese de, *Mecâlisü'l-uşşâk* yazarı, onun 722/1322 yılında vefat ettiğini ve mezarının Harezem'de bulunduğunu yazmıştır (Baykara, 1876, 141). Kâtib Çelebi (1941-1943, C. 2, 1514), Vâlih-i Dağıstânî (1384, 1786) ve Hidâyet (1385, 239) gibi yazarlar da büyük ihtimal *Mecâlisü'l-uşşâk*'tan yararlanarak Pehlevan Mahmûd'un 722/1322 yılında Harezem'de vefat ettiğini zikretmişlerdir. *Mecâlisü'l-uşşâk* yazarının aktardığı bu bilgiyi diğer kaynaklardaki bilgiler de teyit etmekte, örneğin Pehlevan Mahmûd'dan bahseden en eski kaynak olan *Hulâsetü'l-menâkıb*, kendisinden “kuddise sırruhu” dua cümlesiyle bahseder ki bu da onun 787/1385 yılında artık yaşamadığını gösterir (bk. Bedahşî, 1995, 73), keza Hive'deki türbesinin bir kapısında bulunan kayıttan 754/1353 yılında hayatta olmadığı anlaşılıyor (bk. Keremi, 1385, 39), ayrıca Vâiz-i Kâşifi (1350, 307), Pehlevan Mahmûd'un “Hazret-i Şeyh Sadreddin İbrahim-i Hamevî kuddise sırruhu” ile güreştiğini zikretmiştir. Şeyh Sadreddin İbrahim b. Saduddin Hammûye/Hamevî'nin 722/1322 yılında vefat ettiğini ve Gazan Han'ın 694/1295 yılında onun eliyle İslam'ı kabul ettiğini biliyoruz (bk. Özgüdenli, 2009, 93). Bu hususu dikkate alırsak, Pehlevan Mahmûd'un 13. yy'ın ikinci yarısı ve 14. yy'ın ilk çeyreğinde yaşaması gayet normal gözükmektedir.

Pehlevan Mahmûd'un ölümü ile ilgili kaynaklarda bazı menkıbe ve hikâyeler de bulunmaktadır, örneğin *Mecâlisü'l-uşşâk*'ta şöyle bir hikâye anlatılmıştır: Pehlevan'ın ömrünün sonlarına doğru, gayet güzel bir genç Hemedan'dan Pehlevan'a âşık olan kişilerin zümresine dahil olmak niyetiyle Haremz'e gelir. Pehlevan, genci görünce ona âşık olur ve sırf ona güreş yapmayı öğretsin diye tekrar güreş yapmaya başlar ve ona güreş teknikleri öğretir. Fakat işin sonunda öyle düşer ki artık kalkamaz, zira o gencin aşkından hastalanır! (bk. Baykara, 1876, 140) yahut Fahreddin Ali Safî (1352, 274) şöyle bir menkıbe anlatmıştır: Pehlevan ölüm döşeğindeyken beyhude konuşan birisi, efendim artık gitme vaktidir, ne istersiniz ve sizi ne mutlu eder, buyurun size hizmet edelim ve gerekeni yapalım der. O durumda Pehlevan, dertli bir ah çeker ve bedaheten şu kıtayı söyler:

*“Çim pürsî çi mibâyedet vakt-i merg
bi-cüz vasl-ı cânân çi mibâyedem*

*Cüdâyî mebâdâ merâ ez Hudây
diğer herçi piş âyedem, şâyedem!*

(Ne soruyorsun bana ne lâzım ölüm vaktinde / canana kavuşmaktan başka ne lâzım olabilir ki bana // Tanrı'dan ayrılmayayım hiçbir zaman / bunun dışında her ne olursa olsun, sorun değil!) (ayrıca bk. Evhadî-i Belyânî, 1389, C. 6, 3760).

Pehlevan Mahmûd'un ölümü ile ilgili Hidâyet (1356, 91) ise şu hikâyeyi zikretmiştir: Sabahleyin müritleri savmaasına (zaviyesine) geldiler, Mahmûd'un Mabûd'a secde ederken dünyasını değiştirdiğini ve şu rubaiyi yazıp seccadesinin yanına bıraktığını gördüler:

*“İmşeb zi ser-i sıdk u safâ-yı dil-i men
der meykede ân hûş-rubâ-yı dil-i men*

*Câmî bi kefem dâd ki bistân ü binûş
güftem nehorem, güft berâ-yı dil-i men!*

(Bu gece gönlümün sıdk ve sefası yüzünden / meyhanede gönlümü çalan kişi // elime bir kadeh verdi ki al ve iç / dedim: içmem, dedi: benim için).

3. Eserleri

Pehlevan Mahmûd'un edebî yönünden bahseden ilk kişi Nevâyî'dir: “Tab'ı hem hûb irmiş ve nazm aytur irmiş” (Tebriz yazması, no: 1359). Nevâyî ayrıca Pehlevan Mahmûd'a ait üç rubaiyi de nakletmiştir. *Mecâlisü'l-uşşâk* (Baykara, 1876, 138-141) ise Pehlevan Mahmûd'un iki rubaisini ve Fenâyî mahlaslı bir gazelini zikrederek, “tasavvuf yolunda nitelikli şiirleri ve risaleleri ve güzel rubailerleri vardır, örneğin *Kenzü'l-hakâik*” demiş ve 8 örnek beytini nakletmiştir (Fenâyî mahlaslı gazel hakkında bk. Makalenin adı ile ilgili tartışmalar kısmına). Fahreddin Ali Safî (1352, 274) ise onun “dönemin mücerretleri ve münferitlerinden” olduğunu zikrederek iki beyitten oluşan bir kıtasını aktarmıştır. Ayrıca diğer eserinde onun şu rubaisini zikretmiştir:

*“Cânâ bi kumârhâne rindî çendend
bâ merdüm-i kem-ayâr kem peyvendend*

*Rindî çendend ü kes nedâned çendend
ber nisye vü nakd-i her dü âlem handend”*

(Ey canım, kumarhanede birkaç rint var / ayarı düşük (düşük seviyeli) insanlarla pek kaynaşmazlar // Birkaç rintler, fakat kimse sayılarını bilmez / her iki dünyanın nakdine ve veresiyesine gülerler).

Emin Ahmed-i Râzî (1378, C. 3, 1506-1507) de eserlerinden birisinin *Kenzü'l-hakâik* olduğunu kaydederek *Mecâlisü'l-uşşâk* ve *Reşehât*'ta da geçen 8 beytini nakleder.

Pehlevan Mahmûd'un eserlerini diğer kaynaklara nazaran daha kapsamlı bir şekilde ele alan kaynak ise *Arâfâtü'l-âşıkîn*'dir: Söz vadisinde eşi benzeri olmayan mükemmel bir şairdir, çok güçlü bir şiir olan *Kenzü'l-hakâik* ise ona aittir. “Mahmûd” mahlası yüzünden bazıları onu Şeyh Şebüsterî'ninki sanmış, fakat kesinlikle *Kenzü'l-hakâik* “Pehlevan Mahmûd b. Pûryâ-yı Velî”ye aittir. Yedi yüz üç yılında altı aylık bir süre içinde söylemiş ve *Gülşen* ondan on yedi yıl sonra bitmiştir (bk. Evhadî-i Belyânî, 1389, C. 6, 3753-54). Bu sözlerden sonra Evhadî, Pehlevan Mahmûd'a ait 18 rubai ve 100 beyit mesneviyi nakletmiştir, rubailerden birisi şudur:

*“Bâ kuvvet-i pîl mûr mî-bâyed bûd
bâ mülk-i dü kevn ûr mî-bâyed bûd*

*În turfe niger ki ayb-ı her âdemî
mî-bâyed dîd u kûr mî-bâyed bûd”*

(Fil kuvvetine sahipken tıpkı bir karınca gibi olmalı / iki dünyanın mülküne sahipken çıplak olmalı // Şu ilginç hususa bak ki insanların ayıbını / görüp de kör olmalı).

Kâtib Çelebi (1941-1943, C. 2, 1514), Vâlih-i Dağıştânî (1384, 1786), Rahm Ali Han-i İmân (1386, 579), Azer-i Beydili (1378, 286) ve Hidâyet (1356, 92-93) de *Kenzü'l-hakâik*'in Pehlevan Mahmûd'a ait olduğunu zikretmiş, kendisine ait bazı rubaileri nakletmişlerdir. Samed Muvahhid (1376, 33-34) de *Kenzü'l-hakâik*'in kesinlikle Pehlevan Mahmûd-ı Harezmi'ye ait olduğunu söylemiş ve iddiası için Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî'nin 717/1317 yılında yazdığı *Gülşen-i Râz*'daki şu beytine istinat etmiştir:

*“Zi nesr erçi kütüb bisyâr mî-sâht
bi nazm-i mesnevî hergiz neperdâht”*

([*Gülşen*'den önce] birçok mensur kitap yazsa da / hiçbir zaman manzum eser yazmadı).

Zerrinkub (1386, 353) da söz konusu eserin Attar veyahut Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî'ye atfedilmesinin yanlış olduğunu söyleyerek şairin din, taharet, namaz, zekât, oruç, hac, cihat, nefis, Şeytan, cennet, cehennem, sırat ve kıyamet gibi konulardaki yaklaşımını *Gülşen-i Râz* gibi bir eserin sahibine atfedilmeyecek kadar basit ve amiyane olduğunun altını çizmiştir. Mürevvici (1394, 127-130) de 1300 beyitlik bu mesnevi hakkında aynı kanaati söyleyerek eserde bir amiyane tasavvufun öne çıktığını zikretmiş ve eserin telif sebebini şairin dilinden şu şekilde açıklamıştır:

*“Dü se yâr-ı azîz-i kem-bizâat
bîpürsîdend ez esrâr-ı tâat*

*Sühan güftem bi kadr-i fehm-i işân
berîn nazmî ki mî-bîni perîşân*

*Çü güfitem enderü çendîn dakâik
nihâdem nâm-ı û râ Kenzû'l-hakâik*

(Bilgi sermayesi az olan iki üç aziz arkadaş / itaat ve ibadetin sırlarından sordular // Onların anlayacağı ölçüde söz söyledim / şu gördüğün perişan nazım ile // Onda bunca nükte söyledigime göre / adını da hakikatlerin hazinesi koydum).

Kenzû'l-hakâik 1346/1967 yılında Seyyid Muhammed Ali Safir tarafından Tahran'da Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî'nin adına yayınlanmıştır. Son zamanlarda ise Fatıma Gülperveran tarafından neşredilmiştir: *Şerh-i Zindegâni-i Pûryâ-yı Velî, bi İnzimâm-ı Rubâiyyât ve Mesnevî-i Kenzû'l-hakâik*, Tahran: Astan-ı Dost, 1392.

Pehlevan Mahmûd'un rubailerini ilk önce T. Celalov (Taşkent, 1979), daha sonra ise Muctaba Keremi (Tahran 1387) ve Fatıma Gülperveran (Tahran 1392) yayınlamışlardır.

4. Pehlivanlık Geleneği ve Halk İçindeki Konumu

Fütüvvet geleneğinin bir bakiyesi olan zorhane (pehlivanlık ve güreş tekkesi) kültüründe Pehlevan Mahmûd'un çok özel bir yeri var. Günümüzde zorhanelerde pehlivanlar zor hareketler yapmak istediğinde "Yâ Pûryâ-yı Velî" der ve "Pûryâ-yı Velî" diye bildikleri Pehlevan Mahmûd üzerine yemin eder (Zerrinkub, 1386, 352). Vâiz-i Kâşifi, yaklaşık 500 sene önce *Fütüvvetnâme-i Sultanî* adlı eserini yazarken de durum pek farklı değildi. Vâiz (1350, 306-307, 311), "ehl-i zor" zümresinden sayılan güreşçileri anlatırken güreşi şu şekilde tanımlamış: "Bil ki güreş yapmak sultanların ve padişahların beğendiği bir sanattır. Kim ki bu işle uğraşırsa çoğunlukla pak ve dürüst birisi olur" ve bu zümrenin büyüklerinden "sâlik-i mücerred, ârif-i muvahhid, kudve-i ebrâr Pehlevan Mahmûd-ı Pûkyâr"ı zikretmiştir. O ayrıca güreşçilerin "buğra" pişirme geleneğinin de Pehlevan Mahmûd'dan kaynaklandığını zikretmiş, onu kendi döneminin velisi olarak nitelendirmiştir. Vâiz'e göre buğra aş pişirilirken (bu aş için bk. Çakır, 2019, 231-232) adı geçen pehlivan yad edilir ve son hamur onun adına kazana atılır, o hamur kimin kasesinde bulunursa çok mutlu olur! 17. yüzyıl Osmanlı güreş tekkelerinde de Pehlevan Mahmûd'a karşı aynı hissiyat vardı, Evliya Çelebi'nin makalenin başında zikrettiğimiz notları bunun bariz göstergesidir. 18. yüzyılda yaşamış ünlü Türkmen şairi Mahtum Kulu Ferâğî'nin de şiirlerinde Pehlevan Mahmûd'u andığını ve ondan yardım istediğini görmekteyiz:

*"Men bu yolda şunça zille bulmuşem
mânde kalb âcizliğim bilmişem*

Şibli'ni Mecnûn'u alıb gelmişem

Pehlevan Pûryâr'ı, Veys'i, Kalender!" (bk. Kadarov, 1376, 157; Ferâğî, 1388, II, 156; Ferâğî'nin Pehlevan Mahmûd'un rubailerinden etkilendiğine dair örnekler için bk. Kadarov, 1376, 157-158). Ziya Gökalp da meşhur "Polvan Velî" manzumesini Pehlevan Mahmûd'un hayatından etkilenecek kaleme almıştır (bk. Gökalp, 2015, 15; Zorhane ve Pehlevan Mahmûd ile ilgili ayrıca bk. Luijendijk, 2016, 13-14).

5. Mezarı Konusundaki Tartışmalar

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi tüm güvenilir kaynaklar Pehlevan Mahmûd'un mezarının Hive şehrinde olduğunu zikretmişler. Günümüzde de bu mezar ve üzerindeki türbe ihtişamlı bir şekilde ziyaretçilerini ağırlamakta. Bugünkü türbe aslında 1701

yılında Hive hanı Şah Niyaz Han tarafından yaptırılmış, İkinci Muhammed Rahim Han zamanında ise (1810 yılında) Üstad Âdine Muhammed Hizâr-esbî tarafından tamamlanmıştır. Bugün külliye şu bölümlerden oluşmakta: sahn (avlu), namazhane, Pehlevan Mahmûd tekkesi, ziyarethane, Pehlevan mezarı, kâri’hane, mutfak, Hive’nin son hanı İsfendyar Han’ın türbesi ve Pehlevan Mahmûd’un bizzat kazdığı düşünülen su kuyusu. Tekkenin içinde ise Hive hanlarından birkaçının mezarı bulunmakta (bk. Keremi, 1385, 33). Binada en çok dikkat çeken hususlardan birisi ise Pehlevan Mahmûd’un rubailerini içeren duvarlardaki çini kitabelerdir, örnek olarak iki rubaiyi zikrediyoruz:

*“Ez seng-i siyâh, laciverdî metaleb
ez filfil u zencebûl, serdî metaleb*

*Bişnev sühan-ı Mahmûd-ı Pûryâr-ı Velî
ez âdem-i nâdürüst merdî metaleb”*

(Siyah taştan lacivert olmasını bekleme (isteme) / biber ve zencefilden soğuk mizaçlı olmak bekleme // Mahmûd-ı Pûryâr-ı Velî’nin sözünü dinle / dürüst olmayan insandan mertlik bekleme).

*“Si-sad kûh-ı Kâf râ bi hâven sûden
nûh tâk-ı felek râ bi hûn-i dil endûden*

*Sad sâl esîr-i bend-i zindân bûden
bih zân-ki demî hem-dem-i nâdân bûden”*

(Üç yüz tane Kaf dağı havanda ezmek / feleğin dokuz kubbesini bin bir zahmetle sıvamak / zindanda yüz yıl hapis yatmak / cahil insanla bir an bile arkadaş olmaktan yeğdir; bk. Keremi, 1385, 35, 37).

Pehlevan Mahmûd’un mezarının Hive’de herkes tarafından bilinmesine rağmen yaklaşık yirmi yıl önce Tebriz’de yayınlanan bir makalede İran’da daha çok Pûryây-ı Velî adıyla bilinen Pehlevan Mahmûd’un mezarının Azerbaycan’ın Hoy şehrinde bulunduğu iddia edildi. İddianın sahibi olan A. Sadrayi ilerleyen yıllarda da iddiasını farklı dergilerde yayınladı. Biz burada 1394/2015 yılında yayınlanan en kapsamlı makalesini kullandık. Sadrayi’ye göre “Pûryây-ı Velî” aslında Pehlevan Mahmûd’un lakabı değil, aksine babasının adıdır. Hive’de bulunan mezar ise Pehlevan Mahmûd’a ait olup babasının mezarı Hoy halkı arasında “Pir Veli Ocağı ve Kabristanlığı” diye bilinen mezarlıktadır. Sadrayi (1394, 13-16) iddiasını şu iki belgeyle desteklemekte: 1. Yukarıda da bahsettiğimiz ve Pertev Beyzai’nin yayınladığı bir pehlivanlık tomarı, “Pûryây-ı Velî”nin Hoy ve Selmas’ta ikamet ettiğini ve bu kentin ünlü pehlivanlarından biri olduğunu yazmaktadır. 2. Sadrü’l-İslam Muhammed Emin-i İmami-i Hoyî (ö. 1367/1948) *Mir’âtü’ş-şark* adlı biyografi eserinde “İslam dünyasının ünlü simalarından olan Pûryây-ı Velî’nin Hoy’daki mezarından bahsetmiş ve mezar taşı üzerindeki kitabeyi de nakletmiştir”. Bu iddianın üzerine Hoy belediyesi de Pir Veli Ocağı’nı, “Pûryây-ı Velî Mezarı” adıyla yeniden restore etti!

Her ne kadar Pûryâr-ı Velî/Pûryâr-ı Velî/Pûryây-ı Velî adını Pehlevan Mahmûd’un lakabı değil, babasının adı olarak kabul etmemiz mümkün görünse de, ki zaten 15. yüzyılın sonlarında Ali Şîr Nevâyî de böyle bir iddiada bulunmuştur fakat Sadrayi’nin sunduğu iki kanıtta da çok net çarpıtmalar mevcut!

Birincisi şu ki, iddia edildiği gibi söz konusu tomarda, Pûryâ-yı Velî'nin Hoy'da ikamet ettiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Tomarda "Hoy Sermas"ta ikamet eden kişinin çok net ve açık bir şekilde "Pehlevan Mahmûd-ı Pûryâ-yı Velî" olduğu zikredilmekte (bk. İnsafpur, 1386, 67). Kaldı ki söz konusu tomar ne çok eski bir tarihte yazılmış, ne de güvenilir bir tarihî yöne sahiptir. Mürevvici (1394, s. 115, 124) tam da bu hususları dikkate alarak tomarın büyük ihtimal Kaçar döneminde (19. yüzyılda) yazıldığını ve herhangi bir tarihî gerçeklik içermediğinin altını çizmiş, bu tür eserlerde meddahlar dinleyicilerinin ilgi ve alakasını gözeterek gerçekleri değiştirebilirler demiş! Bu da şu demektir ki sırf bu tomara dayanarak Pehlevan Mahmûd'un bile bir zamanlar Hoy'da yaşadığını iddia etmek doğru olmaz.

İkincisi de şu ki, Sadrayî'nin iddia ettiği gibi *Mir 'âtü 'ş-şark*'ta Pûryâ-yı Velî'nin adı bile geçmez. Pûryâ-yı Velî olduğu iddia edilen şahıs söz konusu kitapta şöyle tanımlanmış: Pir Veli diye meşhur olan Emîr Veli b. Emîr Mahmûd b. Emîr Mansûr b. Emîr İbrâhîm ed-Dünbülî, vefat tarihi: 820/1417, devamında ise Pehlevan Mahmûd'un meşhur hikâyesini anımsatan bir hikâye nakledilmiştir.

Burada Pir Veli/Emir Veli'nin gerçek kişiliği hakkındaki tartışmalara girmek istemiyoruz (Dünbülî hanedanı adına düzenlenen sahte soy kütüğü ve tarihler hakkında bk. Alizadeh, 2021, 250-259), sadece onun ölüm tarihine bakmak bile bu iddianın ne kadar temelsiz olduğunu ispatlamaya yeterli görünüyor. 820/1417 tarihinde vefat eden birisi 722/1322 yılında vefat eden birisinin nasıl babası olabilir ki?!

Sonuç

Evlîya Çelebi'nin güreşi pehlivanların piri olarak zikrettiği "Hazret-i Mahmûd-ı Pûryâ-yı Velî", aslında 13.-14. yüzyıllarda yaşamış gerçek bir şahsiyettir. Hakkında dönemin tarihî kaynaklarında pek bir bilgiye rastlayamazsak da menakıp türünden eserlerde ve keza şairler tezkirelerinde hakkında bilgi bulmak mümkün. Pehlevan Mahmûd muhtemelen 653/1255 yılında Harezmi bölgesinin Hive şehrinde doğmuş, 722/1322 yılında aynı yerde vefat etmiştir. Bugün mezarı bölge halkı tarafından ziyaret edilen bir evlîya türbesidir. Pehlevan Mahmûd'un adının ikinci kısmında bulunan ve kaynaklarda farklı şekillerde geçen "Pûryâ, Pûryâr, Pekkeyâr, Pûrbâ-yı Velî ve Pûryâ-yı Velî" meselesi hala gizemini korumaktadır. Bazıları bunu bir lakap olarak görseler de birçok kaynak da Pehlevan Mahmûd'un babasının adı gibi değerlendirmekte, fakat şunu unutmamak lâzım ki tıpkı Hüseyin b. Mansûr-ı Hallâc gibi (ki halk arasında daha çok babası adı ile tanınmakta: Mansûr-ı Hallâc/Hallâc-ı Mansûr) Pehlevan Mahmûd da özellikle İran ve Hint coğrafyasında Pûryâ-yı Velî adı ile bilinmektedir. Başka ifadeyle bugün bazı kaynaklarda Pûryâ-yı Velî'ye atfedilen menkıbe ve kerametler Pehlevan Mahmûd'un babası olduğu düşünülen Pûryâ-yı Velî'ye değil, Pehlevan Mahmûd'un ta kendisine aittir, bu çok önemli bir meseledir. Dolayısıyla bugün Azerbaycan'ın Hoy şehrinde bulunan Pir Veli mezarını Pehlevan Mahmûd'un babası sanılan Pûryâ-yı Velî'ye ait bilmek büyük bir hatadır, zira Pehlevan Mahmûd'un babası kaynaklarda herhangi bir kerameti zikredilmeyen sıradan bir insandır. Zorhanelerde ve pehlivanlık tekkelerinde anılan, şiirleri okunan ve kendisine saygı duyulan kişi Pehlevan Mahmûd'dur!

Kaynaklar/References

Alizadeh, Naseraddin. *Sömürgeci Küreselleşme Çağında İran ve Hindistan Aryanlar, Zerdüştiler ve İşbirlikçiler*. Ankara: Gazi kitabevi, 2021.

- Azer-i Beydili (Bigdili), Lütfali Beg. *Ateşkede-i Azer (Nîme-i Düvvüm)*. Haz. Mir Haşim Muhaddis. Tahran: Emirkebir, 1378.
- Baykara, Sultan Hüseyin. *Mecâlisü'l-uşşâk*. Hindistan: Münşi Nivalkişor (Nawal Kishore) matbaası, 1293/1786.
- Bedahşî, Nüreddin Cafer. *Hulâsetü'l-menâkıb*. Haz. Seyyide Eşref Zafer. İslamabad: Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-i İran ve Pakistan, 1995.
- Buhârî, Salâh b. Mübârek. *Enisü't-tâlibîn ve Uddetü's-sâlikîn*. Haz. Halil İbrahim Sarıoğlu, Tevfik H. Sübhani. Tahran: Sazman-ı İntişarat-ı Keyhan, 1371.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*. Haz. Mahmud Abidi. Tahran: İntişarat-ı Sühan, 1390.
- Celalov, T. *Rubâiyât-ı Pehlevan Mahmûd*. Taşkent: Neşriyat-ı Edebiyat ve Sanat, 1979.
- Çakır, Emine. “Grup Folkloru Bağlamında İcat Edilmiş Yemek: Satuk Buğra Han Aşı”. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6/17 (2019), 229 – 238.
- Çakır, Erhan. *Hazret-i Pehlevan Ata Aleyi'r-rahme Kitabı*. Kocaeli: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Fahreddin Ali Safî. *Letâ'ifu't-tavâif*. Haz. Ahmed Gülçin Meânî. Tahran: Şirket-i Nesebi-i İkbâl ve Şüreka, 1352.
- Ferâğî, Mahtum Kulu. *Divân*. Haz. Nur Muhammed Aşurpur ve Yusuf Kocuk. Gurgan: İntişarat-ı Mahtum Kulu Ferâğî, 1388.
- Evliya Çelebi. *Seyahatnâme* (İndeksli Tıpkıbasım). Yayına Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman. Ankara: TTK, 2013.
- Evhadi-i Belyânî, Takiyeddin Muhammed. *Arâfâtü'l-âşıkîn ve Arasâtü'l-ârifîn*. Haz. Zebihullah Sahibkari ve Amine Fahr-ı Ahmed. Tahran: Miras-ı Mektub, 1389.
- Gökâlp, Ziya. *Altın Işık, Masallar, Menkıbeler, Tarihî Hikâyeler*. Haz. Ali Duymaz. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015.
- Güven, Özbay. *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999.
- Hamid, Hamid. *Zindegî ve Rûzgâr ve Endîşe-i Pûryâ-yı Velî Pehlevan Mahmûd-ı Harezmi*. Tahran: Çaphane-i Sahil, 1353.
- Hidâyet, Rıza Kulu Han. *Riyâzu'l-ârifîn*. Haz. Ebülkasım Radfer ve Gita Oşideri. Tahran: Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsani, 1385.
- *Sefâretnâme-i Harezm*. Haz. Ali Husuri. Tahran: Tahuri, 1977.
- Hoşgû, Bindraben Das. *Sefîne-i Hoşgû*. Haz. Kelim Asgar. Tahran: Kitabhane-i Meclis, 1389.
- İmân, RahmAli Han. *Müntahabü'l-letâif*. Haz. Hüseyin Alizade ve Mehdi Alizade. Tahran: Tahuri, 1386.
- İnsafpur, Gulam Rıza. *Tarih ve Ferheng-i Zorhane*. Tahran: Ahteran, 1386.
- Kadarov, Rahman Berdi. “Pehlevan Mahmûd-ı Pûryâ-yı Velî”. *Name-i Ferheng*. 27 (1376), 150-159.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Haz. M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941-1943.
- Keremi, Muctaba. “Negîn-i Hive”. *Mütalaat-ı Asya-yı Merkezi ve Kafkaz*. 54 (1385), 29-46.
- Kurt, Yılmaz. “Adana Sancağında Kişi Adları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 15/26 (1991), 169-252.
- Laşey', Hasan. “Pûryâ-yı Velî”. *Dairetu'l-Maarif-i Büzürg-i İslami*. 13/743-744. Tahran: Merkez-i Dairetu'l-Maarif-i Büzürg-i İslami, 1383.
- Luijendijk, Dick H. “Pahlavan Mahmud of Khiva”. *Iran and the Caucasus*. 20 (2016), 1-15.
- Muhammed Kuluzad, Muhammed Rıza. “Çerâ Bayed Pûryâ-yı Velî râ Heman Pehlevan Mahmûd-ı Harezmi Bidânîm?”. *Nakd-ı Kitab: Miras*. 8 (1394), 197-218.

- Muvahhid, Samed. *Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî*. Tahran: Tarh-ı Nev, 1376.
- Mürevvici, Ferzad. “Püryâ-yı Velî; Der Hidmet ve Hiyanet-i Tezkirenivisan”. *Pehlivanname*. Haz. Ketayun Mezdapur ve Zehra (Nilufer) Basti. Tahran: Neşr-i Çeşme, 1394, 111-131.
- Nefisi, Said. *Serçeşme-i Tasavvuf der İnan*. Tahran: Fûruği, 1343.
- Nevâyî, Emir Ali Şîr. *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*. Tebriz Milli Kütüphanesi Yazması, no: 1051.
- ..... *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*. Haz. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- ..... *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve (Yiğitlik Kokularından Sevgi Esintileri)*. Haz. Vahit Türk. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2021.
- Özgüdenli, Osman G.. *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Râzî, Emin Ahmed. *Heft İklîm*. Haz. Seyyid Muhammed Rıza Tahiri. Tahran: Süruş, 1378.
- Sadrayi-i Hoyi, Ali. “Pehlevan Mahmûd, Püryâ-yı Velî ve Kattâlî Nist”. *Nakd-ı Kitab: Miras*. 6-7 (1394), 5-24.
- Seydi Reis. *Mirâtü'l-memâlik*. Haz. Ahmed Cevdet. İstanbul: Akdem matbaası, 1313.
- Urucniya, Pervane. “Püryâ-yı Velî”. *Danişname-i Cihan-ı İslam*. 5/789-791. Tahran: Bünyad-ı Dairetü'l-maarif-i İslami, 1379.
- Vâiz-i Kâşifi-i Sebzivârî, Hüseyin. *Fütüvvetname-i Sultânî*. Haz. Muhammed Cafer Mahcub. Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1350.
- Vâiz-i Kâşifi, Fahreddin Ali. *Reşehât-ı Aynü'l-hayât*. Haz. Ali Asgar Muiniyân. Tahran: Bünyad-ı Nikukari-i Nuriyani, 2536.
- Vâlih-i Dağistânî, Ali Kulu. *Riyâzu'ş-şuarâ*. Haz. Seyyid Muhsin Nâci-i Nasrabadi. Tahran: Esatir, 1384.
- Yeylaki, Mehdi vd. “Zarûret-i Tashîh-i Dübâre-i Mecâlisü'l-uşşâk”. *Faslname-i Metn-şünasi-i Edeb-i Farsi*. 1 (1399), 41-57.
- Zerrinkub, Abdülhüseyin. *Cüstücü der Tasavvuf-i İnan*. Tahran: Emirkebir, 1386.